

УДК 634:504:910

ДУБІН В.Г.

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Соціально-економічний розвиток України за рахунок надмірного використання природних ресурсів, у т. ч. лісових призвів до зменшення лісистості території країни у 4-5 разів, заміни пралісів похідними лісостанами, спрощення їх структури та зниження продуктивності й стійкості до несприятливих природних і антропогенних факторів, позитивного впливу на займані території і суміжні ландшафтні комплекси інших типів, розвиток господарства та створення сприятливих умов життєдіяльності населення. Не забезпечують раціонального відтворення і використання лісових ресурсів сучасна територіальна організація лісового господарства, напрями й технології лісокористування.

Вивченням проблем розвитку лісокористування в Україні, займались Бондар В.С., Генсірук С.А., Коваль Я.В., Марченко Г.А., Пироженко К.Г., Тюков С.Ю., Удра І.Х. і ін.[1, 2, 6, 10, 11], зміни лісистості – Артюшенко О.Т, Вакулюк П.Г., Генсірук С.А., Підопличко І.Г., Цветков М.О. та ін.[1, 2, 10, 12]. Дані дослідження базуються на різних підходах: історичному, лісознавчому, палеогеографічному, біогеографічному, еколого-економічному та економіко-географічному. Вони охоплюють різні періоди розвитку лісокористування. У процесі вивчення розвитку лісокористування в Україні на основі історичного і еколого-географічного підходів були встановлені основні етапи його розвитку [4].

Дослідити основні процеси розвитку лісокористування в Україні. Встановити основні тенденції та проблеми його подальшого розвитку. Обґрунтувати заходи щодо удосконалення лісокористування.

Основні етапи розвитку лісокористування в Україні.

І етап (до середини ХІХ ст.) – стихійне лісокористування. Численні дослідження закономірностей поширення рослинності на території України у голоцені свідчать, що після кліматичного "оптимуму" (близько 5000 р. тому) природні зони не зазнали значних переміщень. З цього часу на розміщення і стан лісів поряд з природними факторами починає впливати господарська діяльність людини. Проте у першому тисячолітті н. е. лісистість території країни становила ще 50-60 % [1, 2, 8]. Суцільні лісові масиви домінували на Поліссі, в Українських Карпатах та Кримських горах. Вони також переважали у Лісостепу, особливо у Галичині і на Поділлі. У Степу лісові масиви розміщувалися у заплавах річок, по ярах та балках.

В цей час благами лісів вільно користувалися всі верстви населення. Основними видами користування лісами були мисливство та бортництво. З метою вивільнення площ для розвитку землеробства та скотарства здійснювалося випалювання і розкорчовування лісів. Починаючи з ХІ-ХІІ, а особливо з ХІУ ст. із залученням деревної продукції до суспільного виробництва встановлюється право власності на ліси.

З розвитком торгівлі у ХУІ ст. значного поширення набувають деревообробні ремесла. Підвищився інтерес західних ринків до українських лісів. Експортується тесаний і круглий ліс, клепа, смоли, дьоготь. Переважаючим промислом становиться виробництво поташу.

У ХУІІІ ст. на Поліссі набуває поширення виробництво скла, селітри та заліза. Також з лісом були тісно пов'язані винокуріння, миловаріння та гончарний промисел, де застосовували дров'яне паливо. Ці види господарської діяльності стали основними

факторами зведення лісу. З другої половини ХУІІІ і особливо у ХІХ ст. значних обсягів набуває вирубка лісів з метою розширення сільськогосподарських угідь.

На початку ХУІІІ ст. лісове господарство почало набувати організованого вигляду, поступово виділилося в окрему галузь. Відповідно до законів, виданих Петром І, з метою збереження лісу, придатного для кораблебудування в Україні виділяються так звані “заповідні” ліси (на 50 верств вздовж великих річок та на 20 верств – вздовж малих річок). Таке обмеження у лісокористуванні було скасовано у 1782 р. за правління Катерини ІІ.

На кінець ХУІІІ ст. площа лісів українських губерній становила уже лише 7253 тис. га, лісистість - 16,2 % (табл. 1) [1, 2, 10, 12]. Основні масиви лісів знаходилися на Поліссі (4078 тис. га, лісистість - 23,0 %) та у Лісостепу (2465; 9,7), а також у Степу (316; 2,5) і Криму (394 тис. га, лісистість - 12,3 %). Вони мали природне походження. Систематизованих даних про ліси Західної України, що знаходилася на той час під Польщею та іншими країнами, не має.

До середини ХІХ ст. лісокористування в Україні здійснювалося стихійно. Заготівля сировинних лісових ресурсів, насамперед деревини проводилася безсистемно, за потребами.

ІІ етап (середина ХІХ ст. - 1888 р.) – однопланове монофункціональне лісокористування. На початку ХІХ ст. з зародженням капіталістичного устрою зріс попит на лісові ресурси, насамперед на деревину. Це пов'язано з будівництвом промислових підприємств та залізниці, розвитком цукрової та деревообробної промисловості, внутрішньої торгівлі лісовими ресурсами та їх експортом. Поряд з інтенсивною експлуатацією лісу в цей час зароджується степове лісорозведення.

У другій половині ХІХ ст. в окремих лісових дачах на основі теорії “нормального” лісу стали впроваджуватися наукові підходи до ведення лісового господарства і лісокористування. Вони були спрямовані на регульоване використання і відтворення одного виду сировинних лісових ресурсів - деревини. Ці заходи здійснювались на незначних площах лісів. Основні ж масиви лісів, що відносились до різних форм власності, піддавались непомірній експлуатації та знищенню [1, 7]. До 1854 р. площа лісів зменшилась на 8 % порівняно з 1796 р. і становила 6677 тис. га (лісистість – 14,2 %). Обсяги лісокультурних робіт на цей час були незначні - частка штучних лісів складала лише 1% (63,6 тис. га).

Протягом 1860-1886 рр., коли стало відомо про підготовку проекту лісоохоронного закону, зведення лісів набрало масового характеру. Передбачаючи можливі обмеження прав розпоряджатися власними лісами, власники намагалися реалізувати все, що мало збут [1, 12]. Цей період співпав у часі з активним будівництвом залізниці на півдні країни (що вимагало великої кількості шпал), зростанням металургійної, вугільної, хімічної та цукрової промисловості, стрімким збільшенням площі сільськогосподарських угідь.

ІІІ етап (1888-1943 рр.) – різнопланове монофункціональне лісокористування. У зв'язку із загрозливим обмілінням рік, яке виникло внаслідок катастрофічного зведення лісів та інших причин, у Росії (в т. ч. в Україні) у 1888 р. було введено в дію “Положення про збереження лісів”. Воно регламентувало виділення захисних, водоохоронних і інших лісів з відповідними режимами ведення в них лісового господарства. Це знаменувало перші кроки щодо організації багатоцільового лісового господарства і багатофункціонального лісокористування, узаконення на державному рівні екологічних функцій лісу. В попередніх законодавчих актах цільове призначення лісів мало господарське і інше, але не

екологічне обґрунтування (укази Петра I тощо). Проте на практиці застосування цього законодавчого акта не принесло бажаних результатів – до 1907 р. лісистість знизилась ще на 0,5 і склала 10,8 % (табл.1).

Таким чином за 1796-1907 рр. загальна площа лісів українських губерній зменшилась з 7253 до 5589 тис. га або у 1,3 рази. При цьому лісистість знизилась з 16,2 до 10,8 %. Найбільше її зниження спостерігалось у Волинській (з 43,7 до 28,3 %), Полтавській (з 17,2 до 5,0 %), Київській (з 24,5 до 16,3 %) та Чернігівській (з 24,7 до 15,3 %) губерніях. Тобто, на Поліссі (з 34,3 до 23,0 %) та у Лісостепу (з 15,5 до 9,7 %). В інших губерніях Лісостепу, Степу та Криму зміна лісистості становила: від –4,0 % у Подільській до +2,1 % у Катеринославській. Зростання у другій половині XIX ст. площі лісів у південних губерніях (Катеринославській, Херсонській та Таврійській) обумовлене розвитком захисного лісорозведення. На Галичині в минулому сторіччі зведення лісу охопило близько 250-300 тис. га[5, С. 1070].

У 1907 р. площа казенних (державних) лісів в Україні складала незначну частку – 21,8 % (1220,7 тис. га). Їх основні масиви знаходилися на Поліссі (790,4 тис. га або 58,1 % від площі всіх лісів даного виду). У межах окремих губерній частка цих лісів становила 6,9-49,5 %. На

Таблиця 1
Зміна площі лісів України на протязі XX століття

Рік	Територія		Ліси				Лісистість, %
			загальна площа		вкрита лісовою рослинністю		
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	
1880	49 704	100,0	6 126	100,0	5 825*	100,0	...
1907	49 704	100,0	5 589	91,2	5 368*	92,2	10,8**
1914	49 994	100,6	5 167	84,3	4 899*	84,1	9,8**
1927	43 008	86,5	3 696	60,3	2 636	45,3	5,5 (7,7**)
1941	...	...	5 624	91,8	4 396	75,5	...
1946	...	...	7 829	127,8	...	...	11,4
1956	60 100	120,9	8 921***	145,6	7 609***	130,6	12,8
1988	60 354	121,4	10 380***	169,4	9 058***	155,6	15,0
1996	60 354	121,4	10 782***	176,0	9 400***	161,4	15,6

* – лісова площа

** – лісистість території визначалася за лісовою площею

*** – до загальної і вкритої лісом площі враховано площу полезахисних лісосмуг

протязі другої половини XIX ст. спостерігалось зменшення відсотка казенних лісів. Основні ж масиви лісів були у приватній власності (3590,3 тис. га або 64,3 %). Вони домінували на Поліссі (70,4 % від площі всіх лісів природної зони), у Лісостепу (65,4 %), Степу (47,0 %) та Криму (29,9 %) і піддавалися найбільш нищівній експлуатації та зведенню. Селянські ліси складали незначний відсоток – 8,8 % (493,4 тис. га). Найбільше їх було у Харківській (154,5 тис. га), Таврійській (108,0 тис. га) та Чернігівській (109,9 тис. га) губерніях.

Поряд з нерівномірним розподілом лісів у межах окремих природних зон країни, їх концентрацією на Поліссі та у горах Криму, розкиданістю у Лісостепу і практичною відсутністю у Степу, суттєвою особливістю лісів України того часу була їх надзвичайна роздробленість на окремі урочища (дачі). Величина казенних дач у середньому становила 1256 га, приватних та селянських – 403 га. Найбільшою

роздробленістю вирізнялися ліси Полтавської, найменшою – Волинської губернії. У якій площі казенних і приватних дач у середньому складали відповідно 2816 і 653 га. В той час у Полтавській губернії площа приватних урочищ становила лише 2,7 га. Така роздробленість лісів за окремими власниками ускладнювала контроль за їх станом та сприяла їх переводу в інші угіддя.

Під час Столипінських реформ (1907-1913 рр.) в українських губерніях було вирубано і переведено в інші угіддя 203,3 тис. га лісу (29,1 тис. га щорічно). На той час основним завданням лісового відомства було підвищення прибутків казенних лісів. У 1911-1913 рр. загальний щорічний валовий лісовий прибуток становив 33,2 млн. крб., а витрати на лісове господарство – 7,3 млн. крб. (лише 22 % від прибутку). На рівні окремих губерній прибуток казенних лісів складав від 1,72 крб./ га у Таврійській до 16,71 крб./ га у Подільській губернії. Це було на порядок вище, ніж у переважній більшості губерній Росії, проте в окремих землях Германії на той час він становив 27,6-74,7 марки/га.

Лісове господарство було технічно і адміністративно відсталим. Слабо проводилася державна політика щодо збереження лісів. У гонитві за прибутком винищувалися найцінніші лісові масиви. Лісогосподарські заходи носили переважно випадковий характер. Це призвело до виснаження лісів. Їх продуктивність була надто низькою – в середньому ледве сягала III бонітету. Середній приріст становив всього 2,24 м³/га. У 1914 р. загальна та корисна (лісова) площі лісового фонду складали, відповідно 5167 і 4899 тис. га. Загальний приріст деревини у лісах становив 10,6 млн. м³, що склало 48 % від їх потенційної можливості. Переважну частку лісових площ займали порослеві лісостани – малопродуктивні, які у стиглому віці давали всього 80-120 м³/га. Знизилася якість лісів; замість цінних деревних порід – дуба, бука, сосни, ясена – з'явилися малоцінні породи: грабові, осикові, березові тощо. Більшість лісостанів були розладнані і низькоповнотні[6].

У 1911-1913 рр. у казенних лісах на 1 га загальної лісової площі припадало в межах окремих губерній 3,68- 8,38 м³ заготовленої деревини, що свідчить про її вирубування у 1,5-4 рази більше, ніж приріст на гектарі[10, С. 19]. Лісовідновлювальні та лісокультурні роботи здебільшого залежали від ініціативи окремих лісничих, не мали системного характеру. Була висока їх собівартість. За 1901-1914 рр. створено 108,4 тис. га лісових культур, що становило 29,5 % від площі знищених лісів.

Перша світова війна (1914-1917), революція (1917) та громадянська війна (1917-1921) привели народне господарство до паливної кризи, майже повного розвалу промисловості та транспорту. Лісовідновлювальні роботи та лісовпорядження призупинилися. Активізувалося головне користування з метою заготівлі дров для потреб міського населення, транспорту та працюючих підприємств. В цей час набрали масового характеру надмірні та самовільні рубки, самозахоплення місцевим населенням лісових площ та їх розкорчовування з метою переводу в сільськогосподарські угіддя.

У квітні 1920 р. вийшов “Закон про ліси УРСР”, за яким усі ліси і підприємства галузі були націоналізовані. У 1924 р. було прийнято Лісовий кодекс, який ліг в основу організації лісового господарства в нових політико-економічних умовах. На протязі 20-30-х рр. лісова галузь неодноразово удосконалювалася та зазнавала реорганізації. З впровадженням нової економічної політики (НЕП), активізацією господарської діяльності в усіх галузях народного господарства, у лісовому господарстві зростають обсяги створення лісів, відновлюється лісовпорядження, організуються деревообробні підприємства, відновлюється система реалізації деревини та лісової продукції. Проте

обсяги заготівлі деревини залишаються надмірними.

На протязі 1914-1927 рр. площа лісів в Україні зменшилася на 34 %. У 1927 р. загальна площа лісів становила 3696 тис. га, лісова площа – 3309 тис. га, вкрита лісом – 2636 тис. га. Зменшення площі лісів обумовлюється вище викладеними причинами, а також у результаті зменшення території країни після воєнних дій та зміни кордонів під час утворення Української держави, а натомість Української РСР у складі Союзу. Другим напрямом знеліснення було занедбання лісовідновлення – відсоток незалісеної лісової площі досяг 21,3 %. Це свідчить про значно більші обсяги зведення лісів за вказаний період.

За даними обліку лісового фонду на 01.01.1927 р. у складі лісів України молодняки займали 46 %, середньовікові - 24, пристигаючі - 12, стиглі й перестійні лісостани - 18 %. Щодо головних порід, то у структурі лісової площі сосна займала 43 %, дуб з ясенем – 33, граб – 10, інші листяні породи – 12 та чагарники – 2 %. Щорічний приріст лісів становив у середньому 2,8 м³ на гектар [10, С. 26-27]. За підпорядкованістю ліси поділялися на державні (2555,4 тис. га, або 69,7 % від загальної площі всіх лісів), сільські, колгоспні, кооперативні (1027,2; 27,8), інших відомств (91,2 тис. га, або 2,5 %). Основний відсоток лісів знаходився на Поліссі (43,0 %) та у Лісостепу (39 %). Забезпеченість лісом на душу населення становила в Україні – 0,13 га, в т. ч. по природним зонам: на Поліссі – 0,29 га, у Лісостепу – 0,11 га, Степу – 0,08 га.

У 1931 р. постановою уряду СРСР “Про організацію лісового господарства” всі ліси було розділено на 2 зони: лісопромислову та лісокультурну. Для кожної з вказаних зон встановлювався особливий режим ведення лісового господарства. Цією постановою значна частина лісів України (Подільська, Волинська і Чернігівська губернії) увійшла до лісопромислової, а останні – до лісокультурної зони. У 1936 р. рішенням уряду СРСР лісокультурну зону було реорганізовано у водоохоронну зону. Всі ліси України було віднесено до водоохоронної зони і встановлено у них відповідний режим господарства.

Зазначені вище постанови, направлені на раціоналізацію використання захисних і водорегулюючих функцій не призупинили зведення лісів. У період індустріалізації здійснювалася їх надмірна експлуатація. В результаті у 1941 р. загальна площа лісів (у межах 1923 р.) порівняно з 1927 р. зменшилася з 3698,8 до 3256,6 тис. га, вкрита лісом площа – з 2636,0 до 2488,2 тис. га. І лише приєднання Західної України (загальна площа лісів – 2367,1 тис. га, вкрита лісом – 1908,0 тис. га) сприяло значному збільшенню площі лісів країни. Загальна їх площа склала 5623,7 тис. га, вкрита лісом – 4396,3 тис. га [10, С. 29].

Під час Другої світової війни було знищено 350 тис. га лісів, загинуло 104 тис. га лісових культур на суму 1144,9 млн. крб. Матеріалів і основних засобів знищено на 333,9 млн. крб. Найбільшої шкоди окупанти завдали дібровам при заготівлі та вивезенні високоякісної дубової деревини (лише у східних областях їх площа зменшилась на 20,3 тис. га). В цей час, в умовах призупинення ведення сільського господарства, на значних площах сільгоспугідь відбулося самозаліснення. Це сприяло збільшенню загальної площі лісів до 7829,0 тис. га (1946 р.).

IV етап (1943 р. – до нашого часу) – багатofункціональне лісокористування. У 1943 р. постановою Раднаркому СРСР усі ліси Союзу згідно з географічними особливостями та народногосподарським значенням були поділені на три групи (ліси у межах України були відповідно віднесені до 1-ї та 2-ї груп¹). З цього

¹ До 1-ї групи належать ліси, що виконують переважно природоохоронні функції; в них заборонено проведення рубок головного користування. До 2-ї групи відносяться ліси, які поряд з екологічним, мають

часу в Україні намітилися процеси становлення багатоцільового лісового господарства та багатофункціонального лісокористування.

Теоретичною основою практичного лісівництва у країні стала лісова типологія (українська лісівничо-екологічна школа: Г.М.Висоцький, Є.В.Алексєєв, П.С.Погребняк, В.Д.Воробйов та ін.)[9]. Організація багатоцільового господарства і комплексного лісокористування на типологічній основі забезпечила підвищення їх ефективності.

У зв'язку з ініціюванням Україною, після виснажливої засухи 1946 р. прийняття програми із захисного лісорозведення (Плану перетворення природи, 1948), у 1946-1956 рр. значна увага була приділена лісокультурним заходам. За цей період загальна площа земель лісового фонду (у межах держави 1939 р.) збільшилася з 7829,0 до 8090,9 тис. га, а враховуючи приєднану до Української РСР Кримську область (295,7 тис. га лісів), досягла 8386,6 тис. га. Крім того було залісено 582,3 тис. га агролісомеліоративного фонду та посаджено 300,1 тис. га полезахисних лісосмуг. Лісистість досягла 12,8 %. Збільшилися площі лісів в усіх природних зонах. Частка лісових культур сягала від 7,8 % у Криму до 53,2 % у Степу.

Одночасно, з метою швидкого відновлення потенціалу народного господарства, на протязі цього періоду здійснювалася надмірна рубка лісів. Розмір експлуатації в окремі роки у 2,5 рази перевищував розрахункову лісосіку. Наприклад, у 1950 р., при розрахунковій лісосіці 4931,5 тис. м³, у лісах 2-ї групи було фактично зрубано 12662,8 тис. м³ деревини. Переруби систематично мали місце аж до 70-х рр., а окремі їх випадки траплялися і до 90-х рр. ХХ ст.

Протягом 1956-1988 рр. стратегія лісового господарства полягала у збільшенні площ лісів малолісистих індустріальних і сільськогосподарських регіонів шляхом заліснення деградованих і малопродуктивних для сільськогосподарського виробництва земель, створення цільових насаджень з необхідними функціями та підвищення їх продуктивності як важливого фактора оптимізації землекористування і забезпечення сприятливих умов проживання населення. За цей період загальна площа лісів зросла на 1459 тис. га і досягла 10380 тис. га (враховано, відповідно до положень Лісового кодексу, 1994 р., площу полезахисних смуг). Лісистість становила 15,0 %. Найбільше збільшення площі лісів відбулося у Степу (на 586 тис. га, або на 61,2 %), Лісостепу (463; 20,6) та Криму (57; 18,5). В інших природних зонах воно склало: на Поліссі (335; 9,3), в Українських Карпатах (18 тис. га, або 1,0 %).

У 1989-1996 рр., в умовах системної економічної кризи, обсяги лісорозведення зменшилися. Збільшення порівняно з 1988 р. загальної площі лісів у 1996 р. на 402 тис. га обумовлюється також включенням (у відповідності з Лісовим кодексом) до земель лісового фонду захисних лісових насаджень на смугах відводу залізниць і автомобільних доріг (113,5 тис. га), захисних лісових насаджень на смугах відводу каналів (5,2 тис. га), лісорозведення на землях, не придатних для використання у сільському господарстві, передавання лісогосподарським підприємствам частини земель несільськогосподарського призначення.

Найбільш поширеними в Україні є лісостани з пануванням твердолистяних (43,6 % від вкритої лісом площі) і хвойних порід (42,6 %). Решту лісостанів (13,8 %) формують м'яколистяні породи. Основними лісоутворюючими породами є сосна

експлуатаційне значення. Для збереження захисних функцій та безперервності їх використання встановлено режим лісоексплуатації в межах щорічного приросту деревини. За діючою класифікацією в межах груп (в основному 1-ї), у зв'язку з спеціалізацією лісокористування, ліси розділені на категорії захисності. У випадку незначної виділеної площі, в межах категорій захисності (1-го порядку) виділяються категорії 2-го порядку – особливо захисні ділянки лісу з відповідним режимом ведення лісового господарства та лісокористування.

(*Pinus silvestris* L.), дуб (*Quercus robur* L.), ялина (*Picea abies* L.), бук (*Fagus silvatika* L.), вільха (*Alnus glutinosa* Gaertn) та береза (*Betula pubescens* Ehrh.). Деревостани, склад яких визначається деревними породами даних родів, займають площу 7863,9 тис. га, або 83,7 % від вкритої лісом площі. В межах окремих природних зон ліси за складом порід та за продуктивністю мають регіональні особливості.

З 80-х років основним напрямом використання лісів України став еколого-суспільний, що охоплює 64,5 % їх загальної площі. За таким напрямом використовуються ліси 1-ї групи, що переважно виконують санітарно-гігієнічні та оздоровчі (18,7 %), захисні (30,4) і водоохоронні функції (3,6), а також ліси спеціального цільового призначення (3,1). Сюди відносяться і особливо захисні ділянки лісів 2-ї групи (8,7 %). Решта лісів – це лісостани 2-ї групи, які належать до експлуатаційних. Розподіл лісів за функціональним призначенням має регіональну специфіку. У Степу і Криму всі ліси виконують переважно еколого-суспільні функції, у Лісостепу, Українських Карпатах та Поліссі їх частка складає відповідно 66,1, 39,4 і 34,4 %.

За 1946-1996 рр. загальна площа лісів України збільшилася на 2953 тис. га (на 38 %), лісистість зросла на 4,2 %. Загальний запас деревостанів збільшився за 1956-1996 рр. на 236,8 % і становить 1736 млн. м³ (за 1946-1956 рр. дані відсутні). Основу планового відтворення і забезпечення народного господарства та потреб населення місцевими сировинними лісовими ресурсами склали ліси державного значення, що на сьогодні перебувають у веденні Держкомлісгоспу України. На 1 січня 1996 р. їх площа становила 7114 тис. га, або 66 % від загальної площі лісів країни. В них загальний запас деревини досягнув 1284 млн. м³.

Одночасно, в результаті здійснення в 1946-1970 рр. надмірних рубок головного користування, у лісах державного значення спостерігався постійний дефіцит стиглих деревостанів. Їх частка знизилась з 12 % у 1946 р. до 7 % у 1988 р. при оптимальній – 19 %. Внаслідок змін, що відбулися у структурі лісового фонду, суттєво змінився характер лісоексплуатації. При незначних змінах обсягів заготівель деревини за період 1960-1985 рр. (1961р. – 14,3 млн. м³, 1985 р. – 14,6 млн. м³), рубки головного користування за цей час зменшилися з 10,0 до 5,9 млн. м³ або на 41 %. Рубки догляду збільшилися з 3,6 млн. м³ до 8,7 млн. м³ (на 141 %), що призвело до інтенсифікації рубок догляду. Натомість у лісах, що виключені з експлуатації, відбувалося нераціональне накопичення запасів стиглого лісу. На 1 січня 1996 р. воно склало 35,4 млн. м³ або 73 % від запасу всіх перестиглих лісостанів (при потребі у деревині близько 20 млн. м³). Дана тенденція характерна для всіх природних зон.

За 1956-1996 рр. у 2,1 рази збільшилася площа лісів 1-ї групи як важливий екологічний фактор (з 2901,4 тис. га у 1956 р. до 6021,6 тис. га у 1996 р.), в т. ч. за рахунок перерозподілу лісів 2-ї групи (з 6019,7 тис. га у 1956 р. до 4760,6 тис. га у 1996 р.). Це призвело до зменшення площі лісосировинної бази. Для забезпечення збереження лісів та подальшого розвитку лісокористування в основу ведення лісового господарства необхідно покласти класифікацію лісів за режимами господарського використання [4].

У зв'язку з економічною кризою в Україні в 90-х рр. спостерігалось істотне зниження обсягів заготівлі деревини (з 15,3 млн. м³ у 1990 р. до 11,3 млн. м³ у 1997 р., 12,0 млн. м³ у 2001р). Нині, в результаті спаду виробництва, реальні потреби в деревині переважно задовольняються за рахунок місцевих ресурсів. У зв'язку з неплатоспроможністю споживачів та диспаритетом цін на внутрішньому і зовнішніх ринках на деревину і лісоматеріали в останні роки значно зросли обсяги їх експорту – у 1997 р. експорт перевищив імпорт.

Незважаючи на здійснені заходи з лісорозведення у другій половині XX ст., на

сьогодні Україна залишається малолісною і лісодефіцитною країною. За даними останнього обліку лісового фонду (на 1 січня 1996 р.) загальна площа лісів на її території становить 10,78 млн. га (лісистість – 15,6 %) [3]. Частка лісових культур складає 50,2 %. На одного мешканця припадає лише 0,18 га вкритої лісом площі.

У зв'язку із інтенсифікацією господарської діяльності, лісів з природним ходом розвитку стає все менше [11]. Недостатня площа лісів і у складі природно-заповідного фонду; вони не формують єдиної системи. Великої шкоди лісам і лісовому господарству завдала аварія на Чорнобильській АЕС.

Для забезпечення збереження лісів і подальшого розвитку лісокористування на сьогодні здійснюються заходи щодо організації екологічного лісівництва, впровадження сертифікації лісів і лісової продукції, класифікації лісів за режимом ведення лісового господарства, удосконалення технологій ведення лісового господарства в умовах радіоактивного забруднення, створення системи лісів у складі екомережі країни, організації моніторингу лісів країни та ін.

1. Розвиток I-III етапів лісокористування в Україні відбувався за рахунок зведення лісів та надмірного використання лісових ресурсів і призвів до зменшення лісистості території країни у 3-4 рази (станом на 1946 р. лісистість становила лише 11,4 %), заміни пралісів похідними лісостанами, зниження виконання ними природних і суспільних функцій.
2. На протязі сучасного IV етапу розвитку лісокористування, за умови зростання екологічної і соціальної ролі лісів, у результаті здійснення значних обсягів лісорозведення, площа лісів країни збільшилась на 2,95 млн. га, або на 38 % і досягла 10,78 млн. га, лісистість - 15,6 %. Разом з тим, класифікація лісів за господарським значенням, що покладена і основу організації лісового господарства, технології лісокористування не забезпечують збереження лісів.
3. Нині лісокористування в Україні знаходиться на початку *V етапу розвитку* – *збалансованого невиснажливого лісокористування*, направлено на комплексне вирішення проблем збереження лісів та розвитку лісокористування. Для цього необхідно прискорити заходи щодо організації екологічного лісівництва, впровадження класифікації лісів за режимом ведення лісового господарства, сертифікації лісів і лісової продукції, удосконалення технологій ведення лісового господарства в умовах радіоактивного забруднення, створення системи лісів у складі екомережі країни, організації моніторингу лісів країни.

1. Генсірук С.А., Бондар В.С. Лісові ресурси України, їх охорона та використання. - К.: Наук. думка, 1973. - 527 с.;
2. Вакулюк П.Г. Нариси з історії лісів України. – Фастів: Поліфаст, 2000. – 624 с.;
3. Державний лісовий кадастр за станом на 1 січня 1996 року. Україна. Книга 1. – Ірпінь, Укрдержліспроєкт Держкомлісгоспу України, 1997. – 410 с.;
4. Дубін В.Г. Еколого-географічні основи використання і відтворення лісу в Україні : Автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00. 02 / НАН України. Ін-т географії - К.: РВПС України НАН України, 2000. - 22 с.;
5. Заліснення // Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. В 3-х т. – К.: Віпол., 1994. – Т. 3. – С. 1070-1071;
6. Марченко Г.А. Задачи лесной политики на Украине. - Харьков, Труды Госплана УССР, Книга УІ-я, 1925. - 79 с.;
7. Мигунова Е.С. Лесоводство и почвоведение (исторические очерки). - М.: Экология, 1994. - 246 с.;
8. Пидопличко И.Г. Изменение лесопокрытой площади // Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР. – М.: Главное управление геодезии и картографии при Совете Министров СССР, 1978. – С. 168-169;
9. Погребняк П.С. Основы лесной типологии. - К.: АН УССР, 1955. - 456 с.;
10. Солдатов А.Г., Тюков С.Ю., Туркевич М.В. Ліси України. - К.: Вид-во Української с.-г. академії, 1960. – 461 с.;
11. Удра И.Ф. Хозяйственное воздействие на леса Украины // География и природные ресурсы. – 1981. - № 4. – С.76-83;
12. Цветков М.А. Изменение лесистости Европейской России с конца ХУІІ столетия по 1914 год. - М.: АН СССР, 1957. - 213 с.

Features of the basic stages of development of the forest use on Ukraine are investigated. His basic tendencies and problems are established. Measures on improvement of the forest use are determined.

